

SUBTERANELE UNEI ENIGME LITERARE

Acad. **Haralambie CORBU**

THE VAULTS OF THE LITERARY ENIGMA

The present essay-study is a try to figure out, in the parameters of the scientific argument, the real sense of the Eminescu's metaphor "Cantemir croind la planuri din cuțite și pahare", which in author's opinion, sight him out directly the big scholar and politic man Dimitrie Cantemir. In favor of this interpretation come the historic come the authentic historical deeds, as well as the traditions for the centuries of popular collective creation.

Opinii controversate în ce privește sursa de inspirație și care anume dintre Cantemirești i-a servit drept model lui Eminescu în versul „... *Cantemir croind la planuri din cuțite și păhară...*” din poezia *Epigonii* (1870) au fost lansate și discutate aprins de critici și istorici literari notorii din trecut, dar și din zilele noastre. S-au emis ipoteze cum că în acest Cantemir din versul citat ar putea să fie identificați: domnitorul Țării Moldovei Constantin Cantemir (1685-1693); fiul acestuia Dimitrie Cantemir (1673-1723) – marele cărturar și scriitor umanist, domnitor și el al Țării Moldovei (1693, 1710-1711); sau Antioh Cantemir (1708(9), fiul mezin al lui Dimitrie Cantemir – celebrul scriitor și diplomat, fondatorul și promotorul iluminismului și clasicismului european în literatura rusă. Astfel, într-un studiu relativ recent istoricul literar Pavel Balmuș ținea cu tot dinadinsul să remarce: deși majoritatea criticilor și istoricilor literari anteriori credeau că Eminescu îl avea în vedere ba pe C. Cantemir, ba pe (mai ales) D. Cantemir, „noi continuăm a susține că au-torul *Epigonilor*, referindu-se la generația imediat precedentă de „*poeți ce-au scris o limbă ca un fagure de miere*”, *Satirele...* de la 1844 și 1858, impunându-l pe autorul lor drept un *poet* din Moldova anilor 40-60 (într-atât de bine și natural – moldovenește sunând tălmăcirile!), a creat metafora în cauză cu gândul numai la Antioh Cantemir”. Referindu-se la un articol al său, publicat în paginile săptămânalului *Literatura și arta* din 21 ianuarie 1988 și intitulat „Probe de interpretare a *Epigonilor*”, P. Balmuș adaugă că el ar mai putea aduce și alte dovezi de cazuri lexicale și stilistice parvenite din *Satirele...* lui A. Cantemir...” [1, p. 217].

Fără a diminua logica argumentelor invocate și atașamentul legitim al cercetătorului moldovean față de opera excelent tradusă a lui Antioh Cantemir, am

dori, totuși, să formulăm sau să ne raliem la niște repere logice și științifice de altă natură.

Ne vom referi, mai întâi, la o remarcă a distinsului eminescolog Perpessicius, ce se află inserată în *notele* de la sfârșitul volumului I al ediției: M. Eminescu. *Opere alese* (în trei volume), 1964. Versul cu pricina (*Cantemir croind la planuri...*), în opinia istoricului literar D. Morărașu, zice autorul notelor, adică Perpessicius, „sursa acestei imagini este capitolul în care Nicolae Costin povestește „banchetul” de la Iași, din 28 iunie 1711, în care țarul Petru cel Mare încuviințează „domn vecinic pe Dumitrașcul-vodă și pe seminția lui”, capitol reproduș în *Lepturariul* lui Pumnul, pe care, reluând vechea sugestie a lui Ovid Densușeanu, îl socotește izvorul principal al caracterizărilor din *Epigonii*”. O părere identică, zice Perpessicius, formula și D. Popovici în cursul său universitar despre Eminescu, ceea ce de loc nu vrea să zică, că lecturile lui Eminescu se limitau numai la atât. [2, p. 280.]

Mai întâi, e necesar să sesizăm, că *Epigonii* nu încep și nu sfârșesc cu generația imediat precedentă lui Eminescu. Prima strofă a poeziei proclamă patetic și atașant:

*Când privesc zilele de-aur a scripturilor române,
Mă cufund ca într-o mare de visări dulci și senine
Și în jur parcă-mi colindă dulci și mândre primăveri,
Sau văd nopți ce-ntind deasupra-mi oceanele de stele,
Zile cu trei sori în frunte, verzi dumbrăvi cu filomele,
Cu izvoare-ale gândirii și cu râuri de cântări.*

Să reținem: cronologia poetul nu o respectă (și nici nu și-a pus drept scop) și în strofa a doua, ca și în toate celelalte; Cantemir (fie Dimitrie, fie Antioh) în versul eminescian, urmându-i pe Cichendeal, Mumulean, Prale, Daniil, Văcărescu, – oarecum predecesori din preajmă, se postează concomitent și după A. Donici, A. Paun, Heliade-Rădulescu, C. Bolliac, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, C. Negruzzi, V. Alecsandri – antemergători, dar și contemporani (iar în anumite cazuri depășindu-l cronologic pe autorul *Epigonilor*). Apoi, raportate la realitățile istorice concrete, ar fi greu de imaginat ca Eminescu să fi încadrat în toposul fondatorilor literaturii naționale scriitori aparținând altor literaturi și altor epoci, cum e cazul lui Antioh Cantemir, chiar dacă originea lui moldovenească, reminiscențele operei și activităților sale în spațiul nostru cultural-spiritual, cât și performanța traducere a operei sale de către A. Donici și C. Negruzzi, îi creau – în conștiința generației de atunci, ca și a celor care i-au urmat – un statut aparte. La toate acestea, s-ar mai cere adăugat faptul, că Dimitrie tatăl și Antioh fiul nu pot fi puși în raporturi de interdependență „concrețială”, fiecare avându-și meritele incontestabile și general recunoscute în istorie și în spațiile culturale-spirituale cărora aparțin. Atâta

doar: familiarizarea cărturarului și cititorului autohton cu opera lui Dimitrie Cantemir și imensul ei potențial intelectual – filozofic – științific – artistic era cu mult mai bine cunoscută la el acasă (deși încă insuficient la acea vreme), și în lume – decât cea a celebrului și mult înzestratului său fiu Antioh. Despre aceste lucruri nu putea să nu știe și să nu le intuiască Eminescu.

O altă chestiune care ține de descifrarea versului eminescian din *Epigonii* referitor la Cantemir vizează însăși lexemele cuprinse în sintagma respectivă: „... *Cantemir croind la planuri din cuțite și pâhară...*”. Este evident faptul că a *croi planuri* nu se referă la a *întocmi planuri de creație sau de odihnă*; dicționarele abilitate indică drept unul din sensurile de bază ale verbului a *croi*: „a pune la cale, a plănui; a *croi legi, planuri*,” sau, puțin mai altfel: „A plănui, a pune la cale o lucrare care are nevoie de indicații, de planuri etc.” Prin urmare, a *croi planuri* ține de domeniul acțiunilor subordonate unor scopuri extrapersonale, unor scopuri de stat, politice, sociale, militare etc. cu conotații de schimbări și combinări structurale majore. Aceste planuri și proiecte pot apărea în mintea și în câmpul de interese ale unor persoane, antrenate nemijlocit în derularea proceselor și capabile să influențeze direct asupra desfășurării lor.

Apare, deci, întrebarea: pot fi aplicate toate aceste criterii autorului *Istoriei ieroglifice* – savantului și scriitorului umanist de talie europeană Dimitrie Cantemir? Răspunsul e unul singur: fără îndoială că da! Dimensiunea politică a activității lui D. Cantemir e caracteristică pe parcursul întregii vieți, cunoscând însă, în anumite perioade, fluxuri și refluxuri însemnate. Unul dintre acestea îl constituie cea de-a doua domnie a lui D. Cantemir de aproximativ jumătate de an (decembrie 1710 – iulie 1711). Instalat în scaunul Moldovei de către Poarta Otomană, în capitala căreia s-a aflat, în calitate de ostatic, cca două decenii. Venea, D. Cantemir, ca om de încredere al acesteia. Patriot al țării sale și savant ce reprezenta în egală măsură cultura Orientală și Occidentală, D. Cantemir luase însă hotărârea fermă (la început ascunsă, nedeclarată) de a abandona asupra de secole a Imperiului Otoman și a adera la Rusia creștină, pornită – datorită țarului reformator Petru I – pe calea europenizării și înnoirilor radicale. Era o *decizie politică fundamentală* pentru destinul de mai departe al Țării Moldovei, decizie pândită însă de incertitudine și riscuri enorme atât pe plan extern, cât și pe plan intern, domnitorul țării fiind declarat de către Poartă *dușman și trădător* față de stăpânii de ieri, cu toate consecințele ce reieșeau din verdictul enunțat și situația extrem de tensionată ce se crease. A fost unul din cei mai grei pași, pe care i-a întreprins Dimitrie Cantemir în întreaga sa carieră de om politic

și de stat. Înfrângerea de la Stănilești a armatelor ruso-moldovenești din iulie 1711 și instalarea lui D. Cantemir, împreună cu familia, apropiații și cei peste 2000 de supuși militari, în Rusia, constituie momentul de vârf al acestei drame politice.

Și aici revenim la remarcă istoricului literar D. Morărașu, asupra căreia a insistat academicianul Perpessicius și la care ne-am referit și noi mai sus. Cronicarul Nicolae Costin (1660-1712) e principalul, dacă nu singurul martor ocular, dintre personalitățile remarcabile ale timpului, care au reflectat în scris evenimentele legate de a doua domnie a lui D. Cantemir (decembrie 1710 – iulie 1711). Vorba e, după cum lesne ne putem da seama, de *Letopisețul Țării Moldovei (1709-1711)* de Nicolae Costin, cel de-al doilea din cei trei fii ai marelui cronicar Miron Costin (1633-1691). Făcând un scurt rezumat al *Letopisețului...* lui N. Costin, istoricul literar Ștefan Ciobanu în a sa *Istorie a literaturii române*, capitol reprodus în *loc de Cuvânt înainte* la ediția chișinăueană de *Scrieri* a cronicarului nostru, printre altele, menționa: „Se vorbește (în *Letopiseț...*) despre începutul războiului dintre ruși și turci, până la intrarea armatei rusești în Moldova în frunte cu Kropotov, care l-a bucurat mult pe Cantemir, ca și „când au văzut pre Dumnezeu cu mii de îngeri”. Cu multă precizie se povestește primirea țarului Petru la Iași, banchetele date de către domnitor și țarul Rusiei. Autorul subliniază jafurile ce se făceau de către armatele rusești și turcești și suferințele populației moldovenești. Bătălia de Stănilești, dezastrul armatei rusești, luarea Brăilei și interimatul la domnie, până la venirea din nou a lui Alexandru Mavrocordat, sânt pline de amănunte”. [3, p. 15.]

S-a constatat în repetate rânduri că Nicolae Costin nici pe departe nu a fost un admirator al lui Dimitrie Cantemir, deși s-a văzut dator să consemneze mai multe lucruri pozitive din viața și activitatea marelui nostru cărturar, savant și om politic. Astfel, după întâlnirea cu alai în capitala Moldovei, „Dumitrașco Vodă au făcut voroavă singur la toți de obște, că era slovednic la acestea, dzicându să fie unii cătră alții întru dragoste, poftindu pe cei bătrâni ca pre niște părinți, pre cei de vârsta sa ca pre niște frați, pre cei mai tineri ca pre niște fii, arătând ce ar fi folosul unirii boierești” [4, p. 366]. Pe de altă parte, Dumitrașco vodă, „știindu-se el pre sine foarte a fi învățat, n-au socotit ca să întrebe sfat de boierii cei bătrâni, ce cu mintea sa cea crudă au socotit de au trimis pe Pricopie căpitanul din Țara Leșească la împăratul Moscovei...” [5, p. 369]. Amănunte intime impresionante: la întâlnirea cu Petru I în Iași, acesta, *venind de la feredeu*, Dumitrașco vodă „i-au sărutat mâna și împăratul l-au sărutat pe cap, luându-l în braț și rădicându-l sus cu o mână, fiind Dumitrașco vodă om scundu și împăratul om de fire întru tot șifaeș” [6, p. 384]. Pe 25 iunie 1711 D. Cantemir îi dă mare ospăț

împăratului rus, „masă mare”, cum zice autorul, „și au ospătat pe toți gheenerarii cât să tâmplasă; ce, Petru împăratul n-au vrut să șază în capul mesii, ci-au pus pe vezirul său, pe Gavriil Hlovcin... Iar din driapta pe scaun au șezut și împăratul și mai sus decât sine pusa-au în capul scaunului pe Dumitrașco vodă și când au vrut să șadză i-au sărutat mâna împăratului; împăratul încă l-au sărutat pre cap, și la pahar dintâiu i-au închinat Dumitrașco vodă, iară așa au făcut sărutare” [7, 384].

Ca gest simetric de răspuns pe 28 iunie, 1711, în zi de miercuri, „au făcut masă mare și Petru împăratul, de au cinstitu pe Dumitrașco vodă și toți boerii țării; și acolo s-au iscălit boerii de au priimit domnu vecinic pe Dumitrașco Vodă și pe semenție lui. Iar macar c-au fost postul lui sfetii apostol Petru, cu toții au mîncat carne; și mare banchetul au fost toată dziua aceia; și acolo au mas...” [8, p. 385].

Ritualul sau ceremonia ospățului, a primirii oaspeților așteptați e prezentată de cronicar cu amănunte și detalii de o uimitoare veridicitate și autenticitate, ele venind din adâncile tradiții și obiceiuri populare ca semn al păcii și înțelegerii, al solidarității și respectului reciproc. Căci *ospitalitatea*, ușa deschisă a casei și porțița rezemată de la intrare în curtea gospodarului, întotdeauna, de când ne ținem minte, au fost semne distincte, fundamentale ale poporului nostru, semne, confirmate de atâtea ori și cu atâta venerație de geniul colectiv al oamenilor simpli. Iar *masa fără bucate*, ca și *banchetul fără sângele Domnului*, sunt de neconceput. Dar cum poate fi realizat ceremonialul ospățului fără *instrumentarul* de bază: *cușitul* și *paharul*? *Pâinea* și *cușitul* – e semnul distinct al puterii supreme. *Paharnicul* în vremurile vechi devenise un rang înalt la curtea domnitorului, și nu numai ca *dregător* al acestuia la mesele fastuoase de pe timpuri, dar și în structurile puterii de stat, ale comunității collectiviste, în genere. Eminescu o fi făcut cunoștință cu *Letopisețul Țării Moldovei. 1709-1711* de Nicolae Costin fie într-o versiune manuscris, fie în versiunea fragmentară, publicată în *Letopisețele Țării Moldovei*, tomul II, Iași, 1845. Oricum, ecourile cronicii nicolae-costiniene privind cea de a doua aflare a lui Dimitrie Cantemir în scaunul Țării Moldovei se fac clar auzite, într-un fel sau altul, în menționatul vers eminescian. Trebuia să intervină în subiect forța creativă a unui geniu de dimensiuni urieșești, cum era cea reprezentată de autorul *Luceafărului*, pentru ca, în perimetrul unei metafore din cinci lexeme, să cuprinzi dimensiunile latente – epice și dramatice – ale unui întreg destin uman, surprins în formule irepetabile la o răspântie tragică a istoriei.

Această interpretare de manieră ritual-folclorică a uneia din componentele metaforei eminesciene –

cușitele – nu exclude, desigur, și o altă sensibilizare a simbolisticii poetice, condiționată, cum spuneam și mai înainte, de conjunctura politică, internă și externă, extrem de tensionată, care afecta la modul direct atât destinele țării și ale poporului, cât și viitorul nemijlocit al lui Dimitrie Cantemir, al familiei și apropiaților săi. Într-un asemenea context *cușitul* (*cușitele*) poate obține și o conotație semantico-stilistică invers poziționată celei menționate mai sus: de mijloc sau armă de împotrivire, de autoapărare în fața răului, în fața dușmanului, în fața agresorului din preajmă sau venit de peste mări și țări. Argumentele noastre înclină însă, evident, spre prima versiune.

Referințe bibliografice

1. Антиох Кантемир. *Сатиры и другие стихотворные произведения / Сатиры или алге поетиче компунерь*. Издана на русском и молдавском языках. Едичие билингвэ. Перевод с русского А. Доница и К. Негруци. Традучере де А. Доница ши К. Негруци. – Кишинэу, «Литература артистикэ», 1988.
2. M. Eminescu. *Opere alese I*. Editura pentru literatură, București, 1964.
3. Nicolae Costin. *Scrieri* în două volume. Ediție îngrijită de Svetlana Korolevski. Volumul I. – Chișinău, Editura Hyperion, 1990.

Moisey Kogan. Bust. 1925, bronz, h. 17 cm., Kunsthandel Henk van der Kamp Amsterdam